

8. Ádánd, Kossuth L. u. 59.

(KÖH 85781)

(Somogy megye) U

Szennyvízcsatorna építése közben 2013. október 14-én a Református templomtól É-ra, az út Ny-i oldalán, a Kossuth L. u. 59. szám előtt, a kidobott földben, néhány szórvány őskori (lengyei kultúra) kerámiatöredéket gyűjtöttünk, kb. 5 m sugarú körben. További régészeti leletet, vagy objektumot a kiásott árkokban nem lehetett megfigyelni. A kevés lelet alapján nem eldönthető egyértelműen, hogy egy lelőhelyről van-e szó, vagy esetleg más úton odakerült szórványleletekről.

Munkatársak: Papp Zoltán, Pátrovics Gábor.

VARGA MÁTÉ

9. Balassagyarmat határa

(Nógrád megye) U, I

A Magyar–szlovák DN 800 gázszállító tranzit vezeték nyomvonalában a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ munkatársai elvégezték a szakfelügyelet során előkerült régészeti lelőhelyeken a próbafeltárásokat. A megfigyelt humuszvastagság a területen 40–50 cm között volt.

Első-Náras (KÖH 84797): 2013. július 31-én a 041/20 hrsz.-ú ingatlanon végeztük el a próbafeltárást. A feltárt terület 26 m² nagyságú volt. Egy ismeretlen korú régészeti jelenység (gödör) került feltárássra. Bár leletanyag nem került elő az objektumból, de kialakítása, betöltése alapján biztosan régészeti korú objektumról van szó.

OFB-földek (KÖH 84795): 2013. augusztus 14–16. között a 078/39 hrsz.-ú ingatlanon végeztük el a próbafeltárást. A feltárt terület 232 m² nagyságú volt. A lelőhelyen a késő neolitikumra, a lengyei kultúra időszakára keltezhető 8 gödör került feltárássra. A gödrök betöltéséből nagy számban kerültek elő a kultúra jellegzetes – több esetben festett és karcolt díszítésű – kerámiatöredékei, kevés paticsrög, közepes mennyiségű állatsont-maradvány, több obszidián magkő, szilánk és penge, valamint egy töredékes oltár is.

Munkatársak: Nicklas Larsson régész, Kiss László technikus.

BÓKA GERGELY

10. Balatonszentgyörgy, Faluvégi-dűlő 2

(KÖH 54716)

(Somogy megye) B, Kö, Kk

A Balatonszentgyörgy elkerülőút 1+240–8+068 kmsz közötti szakasz építéséhez készülő előzetes régészeti dokumentáció részét képező terepbejárást 2013. október 28-án végezték el az MNM NÖK munkatársai.

A battánypusztai bekötőúttól a téglagyárhoz vezető 75101 j. aszfaltút két oldalán, hosszan, a Kígyós-árok K-i partján, enyhén tagolt terepen, nagykiterjedésű, ismert régészeti lelőhely található. A lelőhely neve eltérő formákban szerepelt: korábban az É-i rész Faluvégi-dűlő 2, a D-i rész Rövid-dűlői-földek (Szentgyeházi-dűlő) néven volt ismert.

Mostani terepbejárássunk során csak az úttól D-re eső részt tudtuk vizsgálni. Itt őszi vetésben, jó megfigyelési feltételek között végeztük a vizsgálatot. A területen a leendő nyomvonalban egy magasfeszültségű villanyvezeték fut, melyről a téglagyár felé egy leágazás van. A leleteket elsősorban a leágazástól D-re tapasztaltuk. Innen É felé már csak szórványosan jelentkeztek kerámiatöredékek. A területen zömében középkori,

annak is a késői időszakára datálható edénytöredékeket, valamint kevesebb bronzkori darabot találtunk.

Munkatárs: Spolár Erika technikus.

TOKAI ZITA MÁRIA

11. Balmazújváros, Hegedűs-kút

(KÖH 81681)

(Hajdú-Bihar megye) Sza, Á, I

A Hortobágyi Természetvédelmi Egyesület beruházása kapcsán, 2013. december 2–12. között a Déri Múzeum munkatársai megelőző feltárást végeztek a Balmazújváros belterületi övárak nyomvonalára által érintett régészeti lelőhelyen. Az ásatási terület Balmazújvárostól D-re, a Magdolna-értől É-ra, a Balmazújváros–Hajdúszoboszló műttől K-re, az egykori Lenin Tsz. mellett található, egy K–Ny irányú gerincen.

A humuszolás során, két felszínen, 1632 m²-en, összesen 35 régészeti objektumot észleltünk. A megfigyelt jelenségek között 21 gödör, 12 árok, 2 cölöphely és 1 tüzelőfelület volt. A tüzhely platnija alatt kerámiából, állatsontból, és salakból álló réteget lehetett dokumentálni, mely a kerámiatöredékek alapján az Árpád-korra keltezhető. Ezen kívül datáló lelet csupán 5 gödörből került elő, ezek egy római császárkori településhez tartozhatnak.

Munkatársak: Hága Tamara régész, Bőr Gabriella régész-technikus, Czákó Viktória geodéta.

HULLÁM DÉNES

12. Bánd, Essegvár

(MRT 2. k. 13 / 3. lh., KÖH 7511)

(Veszprém megye) Á, Kk

A Bánd település felett húzódó, de csupán 20–30 m-rel kiemelkedő alacsony mészkőszirt ÉNy-i területét D, DK felől meszterséges árokkal határolt végében találhatóak Essegvár romjai. Az erősség az írott forrásokból kirajzolódó esemény- és birtoklástörténetét több alapos tanulmány vizsgálta,² ugyanakkor a vár egykori elrendezése – átfogó régészeti kutatások híján – szinte teljesen ismeretlen maradt.

A területen korábban zajlott feltárások a várhegy peremén húzódó várfal D-i és K-i szakaszait, valamint a K-i és a DK-i torony területét érintették. Valamennyi ásatást Rainer Pál, a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum régésze vezette. 1997-ben³ a D-i várfalra merőleges kutatóárookban a fal külső oldalán azonosította annak sziklafelületén nyugvó alapozását, a fal belső oldalán pedig egy, a várfallal párhuzamos, attól 4 m-re futó fal részletét figyelte meg. Ez utóbbit egy, a várfalhoz támaszkodó épület maradványaként értelmezte. A két fal között (a feltelezett épület belsejében) a köves-törmeléken feltöltés alatt a hegy sárgás, mállékony, természetes sziklafelületén jelentkezett. A 2005-ben, 2006-ban és 2007-ben⁴ végzett kisebb ásatások az említett várfalszakaszok, továbbá a magasan álló D-i és

2 Rainer Pál: Segvártól Essegvárig. A bándi vár és birtokosainak történetéből. Castrum 8 (2008) 7. (A továbbiakban Rainer 2008); Koppány Tibor–Boksay György: Devecser, Úgod, Essegvár, Döbrönte. A Veszprém megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatalának Kiadványa 23. (Szerk.: Zákonyi Ferenc). Balatonfüred, 1961, 53.; Horváth Richárd: Várak és politika a középkori Veszprém megyében. PhD. disszertáció. Kézirat. Debrecen, 2002.

3 Rainer Pál: 138. Bánd, Essegvár. In: Mesterházy K. szerk. Az 1997. év régészeti kutatásai. Régészeti füzetek I/51. Budapest 2001, 173.

4 RKM 2006, 158.; RKM 2007, 169.

a lepusztult K-i torony helyreállítási, állagmegóvási munkáit készítették elő, s alapvetően az eredeti falak, falszélességek megállapítására összpontosítottak.⁵

E feltárások tehát a vár területének csupán igen kis részét érintették, ezért az erősség további falainak és épületeinek elhelyezkedése szinte teljesen homályban maradt. Ezért a 2013. évi kutatások fő célja az átfogó ismeretszerzés, tájékozódás volt, hogy így a vár egykori elrendezéséről, a maradványokat borító pusztulási, feltöltési rétegekről előzetes képet alkothassunk, s elősegítsük a későbbi ásítások tervezését. Ennek érdekében két hosszú, 1,5 m széles kutatóárokkal metsztük át a vár D-i részét. Az egyik a D-i várfalra merőleges (Rainer Pál 1997. évi árkához kapcsolódó), nagyjából É–D-i irányú 2013/1 árok volt, mellyel nem értük el a várhegy É-i peremét, míg a másik a K-i várfalra merőleges (a K-i torony ÉK-i sarkától induló), nagyjából K–Ny-i irányú 2013/2. árok átvágta a teljes hegyplatót. A két hosszú kutatóárok egyes feltárt szakaszai között eltérő szélességű tanúfalakat hagytunk. E két árkon kívül egy, a várhegy ÉK-i oldalában, a meredek rézsűben álló, habarcsba rakott kőfalmaradvány tisztázására nyitottuk a 2013/A szelvényt.

A 2013/1. árkot tehát a Rainer Pál által nyitott 1997. évi árok meghosszabbításaként jelöltük ki úgy, hogy annak visszatöltését is kibontottuk. Célunk ezzel az volt, hogy a korábbi eredményekkel közvetlenül összeköthessük saját megfigyeléseinket. A fent említett, a várfaltól 4 m-re futó falrészletet nem találtuk meg. 1997-ben ugyanis a rossz megtartású falmaradványnak az árokba eső részét (mely a törmelékes omladékrétegtől alig különült el) jórészt elbontották, s a falcsonkot csak utólag ismerték fel a metszefalban.⁶ A köves-törmelékes vastag réteg alatt a hegy természetes sziklafelszínét ásításunk is azonosította. A D-i várfaltól kb. 6,5 m-re É-ra e sziklafelszín megszakadt, és itt egy íves, nagyjából kör alaprajzú beásás rajzolódott ki, mely talán egy ciszterna vagy kút, esetleg verem maradványa lehet. Betöltése (az előkerült leletanyag alapján) mindenképpen az Árpád-kor után következett be, a betöltés felső része pedig kifejezetten kései eredetű, talán az 1930-as évek tereprendezéséhez, a várhegyen végzett kálváriaépítéséhez köthető.

A kutatóárok É-i részén a mállott sziklafelszín felett egy közel vízszintes felületű szürkés humuszos réteget figyeltünk meg. Ez lehet a természetes humusz, melynek szintjéről felépítették a várat, mely azután a vár udvar-, illetve járósíntjeként szolgált. Körülbelül ennek a szintjén jelentkezett a 2013/1.b árokszakaszban egy sárga homokos, helyenként vörösre égett felület – valószínűleg valamilyen tüzelőhely, kemence maradványa. E jelenséget csak egy későbbi, nagyobb felületű rábontás tisztázhatná, ugyanis az túlnyúlt árkunk K-i metszefalán.

A 2013/1.d árokszakaszban egy nagyjából K–Ny-i irányú habarcsos kőfal maradványa került elő. A fal D-i oldalán az építési szint is megfigyelhető volt egy kb. 1 cm vastag, fehér habarcsos réteg formájában. A fal alapozása a sziklafelszínen nyugszik. Az alapozás fölött a felmenő fal mindössze kb. 40 cm magasan maradt meg. A falsíkok által jól meghatározható a falvastagság kb. 1,35 m. E falrészlet értelmezését segíthetik a 2013/2. árok egyes szakaszaiban megfigyelt jelenségek.

A 2013/2.a árok Ny-i végén, egészen a várhegy peremén napvilágra került a külső várfal Ny-i szakaszának részlete. A belső falsíkon az eredeti sárgás vakolat foltjai is helyenként megőrződtek. Az alapozási kiugrás és habarcskifolyás világosan elválasztja a habarcsba rakott kőalapozást a fal felmenő részétől. A várfal építésének keltezését segítheti egy gyorskorongolt fazék peremtöredéke, mely abból a sötétbarna agyagos rétegből került elő, melynek felszínéről – feltehetően – az alapozást leásták. A tagolt peremforma alapján a töredék a 14–15. századnál valószínűleg nem korábbi.

A 2013/2. árok egyes szakaszaiban (leszámítva a K-i szélső 2013/2.b árokszakaszt) a különböző pusztulási és kultúrrétegeknek szinte azonos rendjét és jellegzetességeit lehetett megfigyelni. A sárgás, mállott sziklafelszín mindenhol hasonlóan jelentkezett és határozott, egységesen É-i irányú lejtést mutatott. Mivel ez az É-i irányú rézsű párhuzamos a 2013/1.d árokszakaszban azonosított kőfal vonalával, s majdnem közvetlenül annak É-i oldalától indul, feltételezhető, hogy a két jelenség összetartozott. Így a rézsű egy, a fal É-i oldalán húzódó árok D-i oldalát jelölheti. A K–Ny-i irányban hosszan futó fal és árok együtt minden bizonnyal a vár területét oszthatta ketté egy É-i és egy D-i részre. Az árok É-i oldalát jelezheti a 2013/1.e árokszakaszban feltárt barnás, apró szénfoltokkal tarkított réteg határozott, D-i irányú lejtése.

Ugyanez az igen vékony réteg jelentkezett a 2013/2. árok egyes szakaszaiban is, általában közvetlenül a sziklafelszín felett. E vékony réteg felett egy jellegzetes, vastag, kötőmelekes-habarcsos omladékréteg húzódott a kutatóárok összes szakaszában (ismét leszámítva a legkeletebbi, 2013/2.b árokszakaszt). Az omladékréteg kisebb kidőlt, de egyben maradt faltömböket is tartalmazott. Ez a réteg minden bizonnyal az imént leírt, a vár területét kettészelő fal omladéka. A falnak ugyancsak rövid részlete került elő a 2013/1.d árokszakaszban, de éppen ez a K–Ny-i irányban hosszan húzódó, árokba bedőlt omladék jelezheti egykori hosszát.

Az omladékréteg felett az egyes árokszakaszokban jellegzetes, vastag, egynemű humuszos réteg húzódott. Ez a réteg középkori leletanyagban rendkívül gazdag volt (elsősorban sok állatsontot és kerámia-töredéket tartalmazott az Árpád-kortól a 15–16. századig); újkori, modern leleteket azonban nem (vagy csak elvétve) találtunk benne. A kutatások jelen szintjén egyelőre nem világos, hogyan, mikor keletkezett, de nagy valószínűséggel a kálváriaépítéssel kapcsolatos 20. századi tereprendezéshez köthető létrejött.

A 2013/2. ároknak a K-i torony Ny-i falsíkjához futó K-i, b. szakaszában a fent vázolt, általánosan jellemző rétegsort későbbi beásások/betöltések szakítják meg. Figyelemre méltó, hogy e betöltési rétegek a középkori leleteken kívül újkori vagy modern leletanyagot szintén nem (illetve csak elvétve) tartalmaztak. A K-i várfal 2007. évi helyreállítása során a 2013. évi járósíntől számítva 60–90 cm-ig mélyítették közvetlenül a fal mellett, mely ásításunkon egy 35–45 cm széles beásás formájában jelentkezett.

A 2013/2.e árokszakaszban egy sajátos, meredek (szinte függőleges) oldalfalú beásás(?) került elő. Betöltésének alsó, hamus-faszenes rétegből tág időhatárokat felölelő, rendkívül gazdag és változatos leletanyag származott. Kerámia az Árpád-kortól a 15–16. századig; agancstöredékek és állatsontok (köztük sok apró, valószínűleg madár-csont); üvegedény töredékei; vastárgyak; egy díszes csontfaragvány (ülő kutya alakjával díszített csontnyél) stb. A beásás(?) szerepét, értelmezé-

⁵ Rainer 2008, 39–43.

⁶ Ásatási napló 1997. július 17. Laczkó Dezső Múzeum (Veszprém) Régészeti Adattára ltsz.: 18.907-98.

sét ez esetben is csak egy későbbi, nagyobb felületű rábontás tisztázhatná, mivel a jelenségnek csupán D-i, DNy-i széle esett a szelvényünkbe.

A két kutatóárkon kívül egy további szelvényt (2013/A szelvény) nyitottunk a várhegy ÉK-i részsíkjában egy, a felszínen látható falrészlet vizsgálatára. Bár az a feltárások előtt csupán egy kidőlt, eredeti helyéről elmozdult faltömbnek tűnt, megfigyeléseink egyértelművé tették, hogy *in situ* helyzetű, derékszögben beforduló falsarok maradványáról van szó. A falmagban, majdnem pontosan a derékszögű sarok tengelyében, egy függőleges kötőgerenda(?) kb. 28×30 cm átmetszetű fészke jelentkezett. A falrészlet helyzete (a várhegy peremén kívül, a rézsűben) és derékszögű befordulása felveti a lehetőséget, hogy egy bástya jellegű építménnyel van dolgunk, mely a várfal itteni (egyelőre ismeretlen) szakaszához kívülről csatlakozik.

Az ásatások rendkívül nagy mennyiségű leletanyagot eredményeztek, elsősorban az említett, omladék feletti humuszos rétegekből. A leletanyag túlnyomó többségét természetesen a kerámiatöredékek és állatsontanyag teszik ki. A kerámiaanyag igen változatos, a gyorskorongolt késő középkori töredékek mellett viszonylag sok Árpád-kori darabot is tartalmaz. A fazekasáruk díszítésében feltűnő egyrészlől a korai díszítésmódok (elsősorban a fogaskerékminta) hosszú továbbélése és nagyarányú jelenléte a 14–15. században, másrészlől a mázas

anyag szinte teljes hiánya. Az edénytöredékeken kívül tál alakú kályhaszemek és gótikus oromcsempék töredékei is napvilágra kerültek. A különlegesebb leletek közé sorolhatók a csontfaragványok, az üvegedény-töredékek (köztük ún. cseppes pohár töredékei), a (számszeríj)nyílhegyek, a virágszirom- vagy levélmintás préselt fémveretek, egy gótikus ládikakulcs(?) ívelt oldalú rombikus fogóval és egy sodronying-töredék.

Bár a 2013. évi feltárások egyetlen új épületet sem hoztak felszínre a várhegyen, mégis több ponton gazdagították ismereteinket az alaprajzi elrendezés és a rétegviszonyok vonatkozásában (*Az illusztrációt lásd lent!*). Valószínű, hogy a vár területét egykor két részre osztotta egy hosszú, K–Ny-i irányú (kb. 1,3 m vastag) kőfal, É-i oldalán egy árokkal. Úgy tűnik, hogy az eddig vizsgált D-i várterület nem az erősség legkorábbi része. A várhegy peremén előkerült a külső várfal Ny-i szakaszának részlete. Megfigyeléseink a fal késő középkori eredetét valószínűsítik. A hegy peremén túl, az ÉK-i részsíkjában feltárt derékszögű falsarok talán egy, a várfalhoz kívülről kapcsolódó védőműre utal. A gazdag leletanyag feldolgozása az építési periódusok pontosítását, a vár használatának és az itt élők életmódjának megismerését segítheti elő.

Ásatásvezető: Feld István, munkatársak: Nagy Szabolcs Balázs MA és Hegyi Dóra BA.

NAGY SZABOLCS BALÁZS

Bánd - Essegvár

Bánd, Essegvár
 ásatási alaprajza.
 (Nováki Gyula felmérésére vetítve
 Rainer Pál kutatóárkai,
 valamint a 2013. évi feltárások
 geodéziai felmérése)

